

B. A. Çetinkaya, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 528 s.

Principles of Islamic Ethics and Its Philosophy by B. A. Çetinkaya

MEHMET DERİ

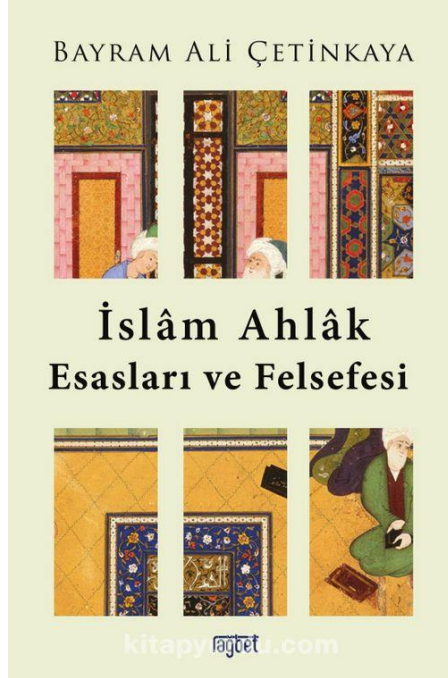
Independent Researcher

Received: 23.03.2021 | Accepted: 18.06.2021

İslâm ahlâk düşüncesi, İslâm düşünce mirasının üzerinde çalışılan önemli alanlarından birisidir. Ahlâk, klasik dönem olarak nitelediğimiz İslâm düşüncesinin ilk dönemlerinde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi disiplinlerde yer bulsa da felsefede olduğu kadar sistemli bir şekilde ele alınmamıştır.

Her şeyden önce ahlâk, pratik felsefi disiplinler arasında kabul edildiğinden felsefe çatısı altında mütalaa edilse de, ahlâkın neredeyse bütün dinî ilimlere yayılan geniş bir alanı vardır. Bu durum, İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi hakkında araştırma yapmayı ve konuyu İslâm düşüncesi bağlamında ele almayı gerektirmektedir.

Felsefenin/hikmetin pratik yönünün önemli bir parçası da ahlâktır. Ahlâk ilmi ve felsefesi, etik davranışları erdem (fazilet) ve erdemsizlik (rezilet) olarak ikiye ayırmaktadır. Bu çerçevede ahlâkın mahiyeti, konusu, temel problemleri ve

kaynakları önem kazanmaktadır. Ahlâk felsefesi tek bir bakışın hâkim olmadığı bir gerçeklik alanıdır. Farklı bakış açıları ahlâk felsefenin zenginliği olarak değerlendirilmelidir.

İslâm Ahlâk Felsefesi; "din", "ahlâk" ve "felsefe" üç temel disiplinin bir araya geldiği interdisipliner bir oluşumdur. Bu isimlendirme, onun tek başına ne dinî ne de tek başına felsefî bir sistem olduğunu ifade eder. İslâm Ahlâkı ifadesi, Kur'an ve Sünnet ekseninde dinî bir ahlâk anlayışını vurgularken, İslâm Ahlâk Felsefesi ise dinî ahlâkın üzerine İslâm düşüncesinin ürünleri olan Kelâm, Tasavvuf, Fıkıh ve İslâm Felsefesinin tüm birikimlerini de kapsayan bir bütünlüğü ve anlayışı ifade etmektedir. İslâm Ahlâk Felsefesi, kökleri çok çeşitli ilimlerle ilişkide olan, İslâm düşüncesinin ortak bir ürünüdür.

İslâm düşüncesinde ahlâk, kaynağını dinden alır. İslâm düşünce akımları olan, kelâm, tasavvuf hatta fıkıh kitapları üst bir bakış açısıyla bakıldığında ahlâkî tartışma, açılım ve yönlendirmeleri içeren disiplinler olarak karşımıza çıkarlar. İslâm Ahlâk Felsefesi, İslâm'ın, ahlâkın ve felsefenin ortak bir ürünüdür. Bu boyutuyla, İslâm Ahlâk Felsefesi, felsefe ve din uzlaşısının imkanı üzerine ciddi bir gösterge olarak görülebilir. Bütün bunlardan hareketle İslâm Ahlâk Felsefesi denilince; Ahlâk felsefesinin problemlerine İslâmî düşüncesinin nakli ve akli verileriyle bakan, problemlere bu ilkeler ışığında çözümler üreten değerler sistemi ve hayat felsefesi anlaşılabilir. İslâm düşüncesinin genel çerçevesi içinde ahlak disiplininin oldukça geniş ve o ölçüde önemli bir yeri vardır. Kur'an ve hadislerde doğrudan veya dolaylı olarak ciddi boyutlarda ahlaka dair materyal bulmak mümkündür. Zira İslâm'da en temel gaye, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak en şerefli bir mahlûk olarak yarattığı insanoğlunun en kâmil ahlakî faziletlerle donanması ve bu faziletlerin yaşanmasını sağlamaktır. Dolayısıyla Müslüman, kendi inanç kaynakları doğrultusunda ahlakî faziletleri edinmek ve o erdemler doğrultusunda yaşamını devam ettirmekle yükümlüdür.

Ahlâk felsefesi içinde, "İslâm Ahlâk Felsefesi" din ve vahiy eksenli bir düşünceyi de beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda İslâm ahlâk felsefesi, nefle başlar ve onun güçleri olan düşünme, öfke ve arzu ile şekillenme gösterir. Bu felsefenin üzerine bina edildiği ahlâkî yapı, Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere Aristo geleneğine uygun olarak dört temel erdemi (hik-

met, adalet, cesaret ve iffet) önceliktir. Temel faziletlerin altında diğer faziletler ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde bu erdemler, erdemli insan, erdemli toplum ve erdemli devletin inşası için gerekli temel pratik ihtiyaçlardır. Orta yolu esas alan bu erdemler, insanı medenî bir varlık haline dönüştürerek medenî bir toplumu da meydana getirmektedir. Medenî toplum ve devletin nihaî sonucu ise medeniyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm düşüncesinin en az çalışılan alanlarından biri de ahlâktır. Türkçe'deki İslâm Ahlâk Felsefesi literatürüne bakıldığında bu alana ilişkin çeşitli yayınların oldukça sınırlı olduğu görülse de son zamanlarda bu konuda akademik çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu çalışmalardan birisini de inceleyeceğimiz kitap oluşturmaktadır.

Her şeyden önce eserle ilgili olarak şunu belirtmekte fayda vardır ki çalışma; zengin bir akademik literatür (klasik ve modern dönem) kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde incelenmesi, yazarının akıcı üslubu, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Yine bu bağlamda eser; İlahiyat Fakültesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ve Eğitim Fakültesi Felsefe Bölümü için de önemli bir çalışmadır.

İnceleyeceğimiz eser, toplam on dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm; "*Ahlâk Felsefesine Giriş*" başlığını taşımakta olup bu bölümde, İslâm ahlâk eserlerinin temel özelliklerinden birisinin "nefs" konusuyla başladığını, nefsin kendine ait erdemleri, ilim ve marifete yönelik isteğiyle şekillendiğine değinilmekte; insanın, arzularını meşrû dairede gerçekleştirdiği takdirde meleklerin derecesinin üstüne çıkmasına vesile olacağı, aksi bir durumda ise insanın çirkinliğinin ortaya çıkacağı; iradî olan eylemlerin "iyilikler" ve "kötülükler" diye ikiye ayrıldığını, varoluş amacına yönelik fiilleri gerçekleştirenlerin, iyi ve mutlu insan olduğu, birtakım engeller nedeniyle bu amaçları gerçekleştiremeyenlerin ise kötü ve mutsuz kimseler haline geldiği ifade edilmiştir.

Yine bu bölümde, nefsin hastalıklarının neler olduğunun tespit edilmesinin, onların tedavi edilmesinin de başlangıcı olduğu; mutlu ve sağlıklı bir hayatın erdemlerle süslenmiş bir hayat felsefesini uygulamaktan geçtiği,

mutluluğun insanların yaşama sevincini ve isteğini artırdığı, insan hayatında üzüntü, hüznün, çile ve ıstırapın olmamasının, erdemlerin her zaman ve mekânda yaşanmasıyla mümkün olduğu, bu nedenle de erdemlerin bir vazife bilinciyle uygulanmasının yaşanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ahlâk ilminin; amacı, konusu, faydası, mahiyeti, Ahlak Felsefesi ile olan ilişkisi, ahlâk çeşitleri bu bölümde yer alan diğer konulardır.

İkinci Bölümde; "*Felsefî Ahlakın Mahiyeti*" başlığı altında 'İslâm Ahlâk Felsefesi'nin temel çıkış noktasının Kur'an ve Sünnet olduğu, farklı düşünce sistemleriyle birlikte bir gelişme kazandığı, İslâm felsefesi ve İslâm ahlâk ilminin birlikteliğiyle önemli kazanımlar elde ederek ilerleme kaydettiği belirtilmiş; Kur'ân ve Hadis başta olmak üzere, Antik Yunan, İran-Sasani ve Hint felsefelerinin İslâm Ahlâk Felsefesinin kaynaklarını oluşturduğu; Müslüman ahlak filozoflarının eserlerinde nefis ve nefsin güçleri, faziletler (erdemler) ve reziletler (erdemsizlikler), iyilik ve kötülük, irade ve hürriyet, mutluluk (saadet), sevgi, dostluk, haz, elem(üzüntü), ölüm, insanın görevleri ve ruhsal tıp vb konuları ve problemleri ele aldıkları, ahlâk alanında müstakil eserler veren İslâm filozoflarının çoğunun, bu ilmin en şerefli ve en üstün ilimlerden biri olduğu konuları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölümde; "*Klasik Felsefî Ahlakta Göre İslâm Ahlak Esasları*" başlığını taşımakta olup bu bölümde nefsin üç gücüne yani "düşünen nefis" (nefs-i natıka/nefs-i ilahiye), "öfkelenen nefis" (nefs-i gazabiye/nefs-i hayvaniye), "arzulayan nefis" (nefs-i şehvaniye/nefs-i nebatiye), bu üç nefis arasında en üstünün "düşünen nefis" (nefs-i natıka/nefs-i ilahiye) olduğu belirtilmiş ve bu nefislerin kendilerine özgü yetileri ve hareket ettirici görevlerine değinilmiş; "hikmet", "iffet", "cesaret" ve "adalet" in İslâm Ahlak Felsefesinde dört temel erdem olduğu ve bu dört temel erdemlerden her birinin ifrat ve tefrit taraflarının erdemsizlik olarak kabul edildiği; huyun üç çeşidi olduğu, bunların ise iyi huy (fazilet), kötü huy (rezilet), ne fazilet ne de rezilet olan huy olduğu belirtilmiştir.

Yine bu bölümde Ahlak Felsefesinin önemli konularından birisi olan "Huy değişir mi?" sorusuna cevap aranmış, bu konuda çeşitli teoriler ileri sürülmekle birlikte iyi bir nefis terbiyesi ve ahlak eğitimi ile huyun değişebileceği ifade edilmiş, "melekî nefis", "yırtıcı nefis", "hayvanî nefis" adlı nefis güçlerine dikkat çekilerek bu nefis güçlerinin itidal, ifrat ve tefritinin neler

olduğu hakkında açıklamalar yapılmış, dört temel erdem olan hikmetin, if-fetin, cesaretin ve adaletin kapsamına başka hangi erdemlerin girdiği ko-nusu hakkında bilgiler verilerek bu bölüm sonlandırılmıştır.

Dördüncü Bölümde; "*Nefsin Hastalıkları ve Tedavisi*" başlığı altında nef-sin hastalıklarının tedavisinde öncelikli olarak hastalığın sebep, tespit ve teşhisinin yapılmasının önemine dikkat çekilmiş, teşhis ile birlikte tedavi-nin yönteminin belirlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Şaşkınlık, cahil-lik, aşırı öfke, kızgınlık kin, haset, aşk, emel, tembellik ve ihmalkârlık vb. nefsi hastalıkların tehlikeli hastalıklar olduğu, birçok uzun süreli hastalığa neden olduğu ifade edilerek bu hastalıkların tedavi edilmesinde özen gös-termenin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ahlakî kusurların tedavisinde, ki-şinin bu konularda güvendiği sâdik bir arkadaşından kendisinde gördüğü bütün kötü davranışları haber vermesini istemesi ve bunu yaptığı takdirde ona teşekkür etmesi; kendini beğenme (ucub), gurur-kibir, haset, öfke, cimrilik, tamah etmek/açgözlülük, fazla mal biriktirme/saklama, makam ve mevkiler isteme gibi kötü huyların ve ahlakî zaafaların nasıl tedavi edilmesi gerektiği; üzüntünün zararlarından korunmak ve yenmek için yapılması ge-rekenler, ölüm korkusundan kurtulmak için ahirete inanmanın ve hesap gününe hazırlık yapmanın önemi, nefsi terbiye etmede salih ve sâdik dost-ların önemi gibi konular bu bölümde yer verilen başlıca konulardır.

Beşinci Bölüm, "*Modern Felsefî Ahlaka Göre İslâm Ahlak Esasları*" başlı-ğını taşımakta olup bu bölümde modern felsefî ahlak anlayışında, etikin "Betimleyici (Tasvirî/Deskriptif) Etik", "Normatif Etik" ve "Meta (Anali-tik/Eleştirel) Etik" olmak üzere üç ayrı araştırma sahasının olduğu; Betim-leyici (Tasvirî/Deskriptif) Etik'in ahlak alanına bilimsel ya da tasvirî yakla-şımın uygulanmasını öne süren etik olduğu; Normatif Etik'in insana, iyi ve kötünün ne olduğu, belirli durumlarda ne yapıp ne yapmaması gerektiğini, yaşamın amacıyla uyumlu olarak ahlakî fiiller için norm ve düzenleyici ilke-ler koyduğunu; Meta (Analitik/Eleştirel) Etik'in ise ahlak sahasına giren kavram ve olguların, ahlakî hükümleri analiz etmek, ahlakî davranış ölçüle-rini tartışmak ve bunların neye karşılık geldiklerini ortaya koyan etik ol-duğu konuları bu bölümde incelenmiştir. Vazifenin İslâm Ahlak Felsefesi açısından önemi, vazife kısımları, ahlakî ödevlerin kaynağı konuları, bu bö-lümde incelenen diğer konulardır.

Altıncı Bölümde; "*Kalp, Erdem ve Takva*" başlığı ile kalbin ne olduğu, vasıfları, kalbin iyi erdemlere ve takva sahibi olmada oynadığı rol gibi konular bu bölümde ele alınmıştır.

Yedinci Bölümde; "*Rızâ, Cesaret ve Sabır*" başlığı altında rızanın ne olduğu, İslâm Ahlak Felsefesinde rıza erdemi, rıza ehlinin vasıfları; cesaret kavramı, cesaretin dört büyük erdemden biri olduğu, bütün peygamberlerin hak, adalet, barış ve insanlık için yaptığı mücadelede cesaretin rolü; sabır kavramı, bir erdem olarak sabır, sabrın peygamberlerin ve takva sahiplerinin vasfı olduğu konuları, bu bölümde değinilen konulardır.

Sekizinci Bölümde; "*Erdemin Dirilişi ve Adalet /Emanet/ Ebliyet/ Liyakat*" başlığı altında adaletin dört büyük erdemden biri olduğu, mutlu ve erdemli bir toplumun inşasında adaletin rolü, adalet ilkesinin bir devletin uzun ömürlü olmasındaki önemi, adaletsizliğin hukukî, idarî ve içtimai alanlar başta olmak üzere ne gibi menfi neticeler doğuracağı; emanetin İslâm ahlakındaki yeri, emanetleri -bilhassa da hukuk ve siyasette- ehline vermek, emanet-ehliyet ve emanet-liyakat ilişkisi, işleri ehline ve liyakat sahibine vermemenin doğuracağı olumsuz sonuçlar bu bölümde üzerinde durulan konulardır.

Dokuzuncu Bölümde; "*Sevgi ve Dostluk*" başlığı ile sevginin ne olduğu, sevgi türleri, gerçek sevginin Allah'ı sevmek ve O'nun rızâsını kazanmak için olan sevgi olduğu, Hz. Peygamberin (s.a.s.) çocuk sevgisi, ailede eşler arasında sevgi; dostluk kavramı, İslâm Ahlakında dostluğun yeri, Allah için dost olmanın önemi, dostluğun devamı için yapılması gerekenler, kimlerle dostluk yapılmaması gerektiği, dostun önemsiz küçük kusurlarını görmezden gelme bu bölümde ortaya konulan başlıca konulardır.

Onuncu Bölüm, "*Değer ve İnsan*" başlığını taşımakta olup bu bölümde ağırlıklı olarak İhvan-ı Safâ ve Hacı Bektaş-ı Veli üzerinden nefis, ruh, insan, değer, erdem, kalp vb konuların İslâm Ahlak Felsefesinin genel ilkeleri açısından ele alındığını görmekteyiz.

10. yüzyılda yazdıkları "Risaleler" ile tanınan, Basra merkezli İhvân-ı Safâ topluluğunun ruh ile nefis kavramlarını aynı anlamda birbirlerinin yerine kullanmaları, nefsin, arınma (tehzib), temizlenme (tathir), olgunlaşma (tekmil) ve noksanlarını tamamlaması (tatmin) yönünde bu dünyada geçir-

diği aşamalar, gelecekteki ebedî hayat için hazırlık olduğu hususu belirtilmiştir. Bu bağlamda ruh/nefsi bilmenin önemi, ruh (nefs) terbiyesinin nasıl olacağı, nefsi tasfiye (arındırma) etmenin gerçek faziletleri ve mutluluğu elde etmedeki rolü konusuna değinilmiştir. Yine bu bölümde; "kalp nedir?", "kalp tasfiyesi nasıl yapılır?", "İhvan-ı Safâ topluluğu için kalp kavramı ne anlam ifade etmektedir?"; "İslâm Ahlakı açısından zühd nedir?", "zahid nasıl olunur?"; "ideal ve kâmil insan kimdir?", Hacı Bektaş-ı Velî'nin (ö. 1271) insana bakışı gibi konular bu bölümde yer alan belli başlı konulardır.

On Birinci Bölümde; "*Aşk, Değer ve Ablâk*" başlığı altında Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 1166) ahlâk sisteminde erdemler (sabır, fedakârlık, rıza, kanaat, edep hayâ, adalet, ihlâs, vefa gibi) ve reziletler (heva, gaflet, riya, hırs, fık, bencillik, kibir, haset, gıybet) konuları ele alınarak konu hakkında derinlemesine bilgiler verilmiştir. Ümmi Sinan'da (ö.1657) erdem ve erdemsizlik konusuna değinilmiş, onun özellikle de mensuplarına buğz, gıybet, gurur, boş laf ve lakırdıdan uzak kalmayı öğütmesi bu bölümde dikkat çekmektedir. Yine bu bölümde İbn Haldun'un (ö. 1406) "Mukaddime" eseri çerçevesinde, insanlar ve toplumlar için hayatî öneme sahip olan bes(lenme)inin sağlık ve ahlâk ile olan ilişkisi ele alınarak bölüme son verilmiştir.

On İkinci Bölümde; "*Gösteriş, Öfke ve Korkaklık*" başlığı ile bu bölümde Hoca Ahmed Yesevî'nin nefis kavramına bakışı; O'nun, nefsi imanın karşısında konumlandırarak, nefsin arzularına karşı çile ve riyazetle "(büyük) cihat etme"nin lâzım geldiği, nefis ile olan imtihanın ağır olduğu, nefis ile mücadelede tevbe etmenin önemi konuları ele alınmıştır. Yine bu bölümde Ahmed Yesevî'nin "samimiyet", "ihlâs" erdemlerine bakışı; ihlâsın kulun Allah'a olan sadâkati olduğu, riyanın ihlâsı yok ettiği bu nedenle de riyadan kaçınmak gerektiği, riyakârlığın erdemsizlik olduğu; öfkenin zararları, korkaklığın ne tür olumsuz sonuçlara yol açtığı bu bölümde değinilen başlıca konulardır.

On Üçüncü Bölüm; "*İstismar ve Aşırı Yüceltme*" başlığını taşımakta olup istismarın ne olduğu, özellikle de din ve inanç alanında yapılan istismarın ne gibi olumsuz sonuçlara yol açtığı; şahısları (peygamberler, âlimler, dinî liderler, siyasî yöneticiler, devlet adamları, savaşçılar vb) aşırı yüceltmenin, bir anlamda kutsamanın zararları; çıkar elde etmek için yapılan haksız,

abartılı övmeler/yüceltmeler ve bunun doğurduğu kötü sonuçlar, meddahlığın erdemsizlik olduğu, övülmeyi beklemenin bir hastalık belirtisi olduğu, övgünün sadece Allah için ve O'nun rızası doğrultusunda olması gerektiği bu bölümde ele alınan başlıca konulardır.

On Dördüncü Bölüm son bölüm olup bu bölümde "*Sosyal Ablâk, Değer'sizlik ve İlahî İkaz*" başlığı altında cinsel sapkınlığın yol açtığı zararlar, yaşadığı kimlik bunalımı ve ahlak krizi nedeniyle gençliğin pragmatist (çıkarıcı), oportünist (fırsatçı), narsist (benmerkezci), sadist, mazoşist ve hedonist (hazcı) bir kimliksizliğe bürünmesi, bu kimlik bunalımını ve ahlak krizini önlemek için devletin, eğitim kurumlarının, medyanın, STK'ların ve vatandaşların yapması gerekenler; küfür ve şirk üzere yaşayan, azgınlık yapan, isyan eden, Allah'ın elçilerini/peygamberlerini yalanlayan, hatta öldüren toplumlara yapılan ilahî ikazlar, bu ilahî ikazlara aldırmayan toplumların acı akıbeti, üzerinde durulan belli başlı konulardır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse bu çalışma, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarının zengin ve ufuk açıcı yorumları, zengin bir akademik literatür (klasik ve modern dönem) kullanılarak hazırlanmış olması, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

